

İSLAM

MODERNİTE VE GENÇLİK

Editörler

Prof. Dr. Seyfullah KARA

Doç. Dr. Salih AYBEY

Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞİROV

ilāhiyāt 625

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

İSLAM
MODERNİTE VE GENÇLİK

Editörler
Prof. Dr. Seyfullah KARA
Doç. Dr. Salih AYBEY
Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞİROV

ISBN 978-625-7404-34-1

1. Baskı: Temmuz 2021

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos
Sayfa Düzeni: Tavoos
Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilāhiyāt

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilahiyatyayin@gmail.com

BİR DİNİ TOPLUMSALLAŞMA ALANI OLARAK MODERNLEŞME SÜRECİNDE AİLE: YENİ DEĞERLER BAĞLAMINDA GENÇLİK SORUNUNA SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Şaban ERDİÇ

DOÇ. DR., SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT F. DİN SOSYOLOJİSİ ANABİLİM DALI.

Giriş

Modernleşme; Rönesans ile birlikte başlayan aydınlanmanın teknik, endüstriyel, ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, sanatsal, dini alanlarda yaydığı yeni bilinç düzeylerine Batı Avrupa dışındaki toplumların verdiği tepkidir. Kavram ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra teknolojik, siyasi ve askeri alanlarda yakaladığı üstünlüğe paralel olarak daha ciddi bir çekim merkezi haline gelmesiyle birlikte *çağdaşlaşma*, *Batılılaşma* gibi anlam blokları etrafında kurumsal birikimlerin ve bilinç içeriklerinin nakledildiği bir değişim yanı sıra kültürel difüzyon sürecinin adı olmuştur. Modernleşme; aile, eğitim, kentleşme, kitle iletişimi gibi taşıyıcılarla devam eden bir süreç olmakla birlikte bireye zorunlu olarak yabancı, güçlü ve esas itibarıyla de kendisinin ve diğerlerin yaşamlarını altüst eden zorlayıcı bir kuvvet olarak gözükmiştir. Bu durumda kültürel farklılaşmalar sebebiyle modernliğin kendi gerçek iç yapısını olumlu bir şekilde bireye sunması olası olmayıp bireyin modernliği kavrama derecesi de son derece düşüktür.¹ Modernleşme doğal ve kaçınılmaz bir şekilde bütün toplumlarda bireysel bilinç düzeylerinde ve kurumsal bünyede birtakım meşruiyet krizleri ile yol almıştır. Bu bir anlamda büyüdü bozulan dünyayı yeniden kurma sürecinde bireyin karşılaştığı apaçık bir toplumsallaşma sorununa işaret eder.

¹ Peter Ludwing Berger vd. *The Homeless Mind* (Middlesex: Pelican Books, 1974), 119-111.

Doğal olarak tarih boyunca bütün toplumlar gerçekliğin sosyal anlamlarını bir kuşaktan diğerine aktarırken sorunlarla karşı karşıya gelmişlerdir. *Toplumsallaşma* bir öğrenme süreci olarak tanımlanabilir. Yeni nesil bu süreçte sadece kültürün anlamlarına nüfuz etmez; bununla birlikte onun yerleşik işlevlerine katılmayı, onları temsil etmeyi ve rollerle birlikte kimlikleri kabul etmeyi de öğrenir. Fakat bu aşamada birey bir taraftan bu değerlerle özdeşleşirken diğer taraftan bunlar tarafından bir baskı ile de karşılaşabilir. Sonuçta toplumsallaşmanın başarısı toplumun nesnel dünyası ile bireyin öznel dünyası arasında bir simetri kurmaya bağlıdır. Hiçbir zaman yetkin bir toplumsallaşmadan söz edilemez. Ancak toplumsallaşmanın farklı başarı derecelerinin olabileceği ifade edilebilir. Başarılı toplumsallaşma, nesnel ve öznel dünyalar arasında yüksek bir simetri kurarken başarısız olanı bu anlamda bir dizi uyum sorunları yaratacak ve dirençli bir gelenek oluşturma konusunda tutarsızlıklar ortaya koyacaktır.²

Şartlar ve sonuç ne olursa olsun karşımızda kolektif olarak girilen bir toplumsal inşa ve bireyle bu toplumsal çıktılar arasındaki diyalektik ilişki çerçevesinde şekillenen bir sosyalizasyon süreci vardır. Bilinç birtakım taşıyıcılar vasıtasıyla anlam paketlerini toplumsal şartlara göre farklı hız ve biçimlerde gelenek ile şimdiki zaman arasında sürekli taşımakta ve böylece bir değişim atmosferi yaratmaktadır. Bu durumda modernleşme sürecine dâhil olan bütün toplumlarda geleneksel din, siyaset, iktisat, hukuk düzeni bir değişimle karşı karşıya kaldığı gibi aile kurumu da bu sürecin içinde yerini almıştır. Yine de modern dönemde ekonomi ve siyaset kurumu karşısında daha edilgen bir konuma düşen din, öteki kurumlara göre aile içinde gücünü bir şekilde korumaya devam etmektedir.

Kendi tarihi, dini, siyasi arka planı içinde şekillenirken Türkiye özelinde de modernleşmenin genel manzarası budur. Üç asır önce ilk defa basım faaliyetlerindeki gelişmelerle kültürel ve askeri sahada başlayan modernleşme girişimleri mutlakıyetten meşrutiyete geçiş sürecinde dini, siyasi ve hukuki alanlardaki reform çabalarıyla genişlemiştir.³ Hem bu tarihi gerçekliğe hem gündelik hayattaki yaygın görünümüne rağmen Türkiye’de modernleşme her bakımdan birtakım paradokslarla bugün de yoluna devam etmektedir. Geleneğin reformcu, değişimi motive edici anlam desenlerine rağmen özellikle dini kültürün *folk* görünümüleri ara-

² Peter Ludwing Berger, *The Social Reality of Religion* (Middlesex: Penguin Books, 1973), 24-26.

³ bk. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004).

sında *her yeni olanın bid'at ve her bid'atın da sapıklık olduğu* şeklindeki kutsal gönderimler oldukça yaygındır. Bu şekilde gelenek orada kültürel bir koruma altına alınırken modern olan ise *bozucu ve yozlaştırıcı* bir “şey” olarak sosyal bir nesnelliğe sahiptir. Bu, değişime karşı sosyal bünyenin kendisini korumak için makul bir refleksi görülebilir. Oysa örneğin modernleşme ile aile arasında ilişki tek taraflı değildir. Modernleşme dini bir toplumsallaşma alanı olarak aile kurumunun geleneksel değerleri üzerinde kesinlikle etkiye sahip olmakla birlikte ailenin, üzerine oturduğu değerler seti de bu konuda modernleşmenin yönü ve içeriği konusunda -yetkin bir faktör olmamakla birlikte- bazı etkiler ortaya koymuştur. Buna göre çocuk açısından birinci dini toplumsallaşma alanı olarak ailenin, toplumun dini değerlerini bu yeni üyelere aktarırken modernleşme sürecinden olumsuz etkilendiğini değerlendirmek olanaklı iken diğer taraftan modernleşmenin dini toplumsallaşma sürecinde aileye yeni fırsatlar sunduğu da bir gerçektir.

Bu tebliğ konu olarak modernleşme sürecinde ailenin edindiği yeni değerlerle çocuğun/gencin bu kurumda gerçekleşen dini toplumsallaşması arasındaki ilişkiler ve sorun alanları üzerine din sosyolojik bir gözleme yoğunlaşmıştır. Sunumun amacı modernleşme ile birlikte ailede yaşanan değişimin, gencin dini toplumsallaşması üzerine etkilerini farklı paradigmatik tavırlar içinde anlamaya katkı sunmaktır. Alanda modernleşmenin; ailenin yeni nesillere toplumun dini değerlerini aktarma etkinliğini bozduğu, yok ettiği veya daha temkinli bir yaklaşım olarak en azından zayıflatmış ile ilgili çok genel bir yaklaşım vardır. Bununla birlikte bunun karşısında modernleşme sürecinin bir taşıyıcısı olması bakımından ailenin, yeni kuşaklara dini değerleri aktarma biçiminin değiştiği, bu konuda modernleşme sürecinin aileye yeni imkânlar sunduğu şeklinde meseleye daha toleranslı bir perspektif içinde yaklaşanlar da görülmektedir. Her ikisi de esasen sorunu kendi dışında arayan sübjektiviteler içermektedir. Bu tebliğ modernleşme ile birlikte ailenin sosyoekonomik, kültürel, ekonomik farklılaşmalar bağlamında ulaştığı yeni bilinç düzeyleri ve anlam haritalarının çocuğun dini toplumsallaşması konusunda farklı tasarımlar yarattığı, yerine göre bir değişim ve süreklilik içinde ailenin bu konudaki kimi rollerini diğer kurumlarla paylaşmak durumunda kaldığı varsayımından hareket etmiştir. Çalışma Türkiye ölçeğinde kimi gözlemlerle sınırlı olup modernleşme ile değişen aile yapısında çocuğun dini toplumsallaşmasının hangi değer mekanizması içinde bunlardan nasıl etkilendiği problematiği üzerinde durmuştur. Sorun kendi öznel ve tarihi anlamı içinde anlaşılacak istenmiştir. İnceleme nitel yönelimli bir saha araştırması olarak planlanmış-

tır. Bu sebeple çalışmada öncelikle metodolojik olarak tekil birtakım olaylar üzerinde gözlemler yapılmış ve ardından bu olaylar arasındaki ilişkiler çerçevesinde elde edilen veriler fenomenolojik bilgi sosyolojisi perspektifinden sistematik bir analize tabi tutulmuştur.

1. Bir Dini Toplumsallaşma Alanı Olarak Modernleşme Sürecinde Aile

Modernleşme yeni bilinç düzeyleri ile genelde kurumsal sistem özelde de aile üyeleri vasıtasıyla geleneksel aile yapısı üzerinde köklü etkiler bırakırken doğal olarak ailede üyelerin birbirleriyle ilişkisi, rolleri, oradaki üretim biçimi, yeni nesillere kültürü aktarma işlevi de bu yeni sosyalitelerden etkilenmiş olmaktadır. Aile tarih boyunca kurulma şekli ve oradaki kişilerin sayısından çok daha fazla topluma ve toplam kültüre katkıları çerçevesinde bir değer ifade etmiştir. Antropologların gösterdiği gibi ilkel toplumların son derece basit örgütlenmesi içinde din genel akrabalık sistemi içine gömülmüş bir olgu idi. Günümüze nispeten daha yakın bir dönem olarak eski Roma'da dahi aile kendi başına dini bir kurum olmaya devam etmiştir.⁴ Eski Mısır'da, İsrail'de ve hatta bütün politeist dinlerde aile bağı kutsal bir temele dayanmıştır. Aile bu dini, ontolojik önemini bütün semavi ve evrensel dinler katında da korumuştur.⁵ Kutsalın az çok açık bir şekilde anlatılmış karakteristik şahsi ve kolektif tecrübesi ile geleneğin etkisi altında aynı aile üyeleri hep aynı efsaneleri hikaye etmiş, aynı törenlere iştirak etmiş, aynı uluhiyetin kılavuzluğuna tabi olmuşlardır. Bu bağ, aile üyeleri arasında başka herhangi bir unsura indirgenmesi mümkün olmayan güçlü bir ilişki yaratmıştır.⁶

Aile kurumu bugün de değişen şartlarla birlikte dini değerler üzerinden bütünleştirici vasfını bir şekilde sürdürmektedir. Türkiye özelinden ifade etmek gerekirse özellikle din kurumu, eğitim kurumu yanı sıra son zamanlarda siyaset kurumunun *çocuklara sahip çıkma* anlamında aileye yaptıkları gönderimler ve bu düşünce etrafında yeniden örgütlenmeler bunun bir kanıtı gibidir. Ailenin; toplumun çekirdeği, aynası olduğu yönündeki anlamlandırmalar da bunu ifade etmiş olmalıdır. Ancak modernleşmenin aile üzerine düşen gölgesine bakıldığında artık ailenin kır-kent, geleneksel-modern gibi coğrafi, demografik ve şekilsiz bir örgütlenme dışında -bütün çelişkileri ile- kültürel bir dün-

⁴ Peter Ludwing Berger, "Dini Kurumlar", çev. Adil Çiftçi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 436-437.

⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 240.

⁶ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 91.

ya, kimlikler, ilgiler ve tüketimle ilişkili psikolojik, sosyolojik, ekonomik, siyasi, hukuki anlamda yeni bir ünite ve gerçeklik olarak yeniden doğduğu da açıkça görülmektedir. Bu sebeple tarihte olduğu gibi aile modernleşme ile gelen yeni hayat stratejileri kapsamında bugün de ontolojik değerler üzerinden sürekli bir kutsallaşma zırhı ile koruma altına alınmak istenmiştir.

Ailenin din ile ontolojik ilişkisi yanı sıra bu aşamada onun dini toplumsallaşma açısından özel bir ajan olduğu da belirtilmelidir. Kültürel bir homojenliğe sahip aile içinde genç üyelerin pek çok sosyal role kolaylıkla hazırlanması mümkün olmaktadır. Çocuğun toplumsallaşmasında ana baba ve onların yerini tutanlarla çocuk arasında -her ne kadar değerler zaman zaman zor ve kuvvet kullanılarak aktarılmak istense de- yüksek derecede duygusal ilişkiler vardır.⁷ Ancak aile çocuk ilişkisinin her zaman istendik bir toplumsallaşma yaratacağını beklemek özellikle de modernleşme sürecinde edinilen yeni değerler bağlamında doğru değildir. Bu süreçte ailenin geleneksel yapıdaki üstünlüğünü diğer kurumlarla paylaşmasının ve böylece toplumsallaşmanın psiko-sosyal şartlarının zarar görmüş olmasının etkisi oldukça büyüktür.

Türkiye’de geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren traktörün tarıma girmesiyle birlikte değişmeye başlayan aile yapısı, gittikçe bu değişime refakat eden bilinç düzeyleriyle bugüne ulaşmıştır. Ailenin bir üreme ünitesi olduğu, fizik, ekonomik ve psikolojik anlamda himaye sağlayıcı işlevlerde bulunduğu, çocuklar için toplumsallaş(tır)ma görevi gördüğü konusunda ortak bir değerlendirme vardır. Aile; üyelerin içten, şefkatle karşılık görmek, bu türden ilişkilere muhatap olmak ihtiyaçlarını giderdiği bir yerdir. Aynı zamanda aile daha doğuştan itibaren kişinin sosyal statü elde etmek ihtiyacının karşılandığı bir kurumdur. Tabakalaşma sürecinde çocuğun statü elde etmesi ailesi sebebiyle kolay ya da zor olabilir. Aile çocuğun sosyal hareketliliğinde oldukça tesirli bir etkidir. Çocuk ailede dini, psikolojik, sosyal, ekonomik, siyasi değerlere ve hayat deneyimlerine şahit olmaktadır. Bu epistemoloji onun hayatı bakımından her zaman bir referans olma özelliği taşır. Ancak modern dönemde ailenin bu işlevlerinde bir değişim ve dönüşümle karşılaşıldığı gibi buna paralel olarak çocuk doğurma, çocuğa ilgi, beslenmesi dâhil çocuk bakımı ve yetiştirilmesi, çocuk-ebeveyn ilişkisi, aile üyelerinin genel psiko-sosyal, ekonomik, dini, kültürel temasları, ailede kadın ve erkeğin rolleri konularında yeni epistemolojik zeminler de ortaya çıkmıştır. Türkiye’de bugün ge-

⁷ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim* (İstanbul: Beta Basım Yayın, 1994), 130-131.

leneksel ailenin kırsal çevrelerde bile çok büyük oranda yerini modern aile tipine bıraktığı, göçle birlikte başta sanayi alanları olmak üzere şehirlerde gettolaşmanın ortaya çıktığı ve popülizmin orada hakim kültür olduğu bir gerçektir.⁸ Aile resmi ve gayri resmi anlamda daha fazla müdahaleye açık hale gelmiştir. Gençler yeni paralel ailelerle tanışma konusunda daha savunmasızdırlar. Parçalanmış aileler, çocuk suçları ve istismarı, madde kullanımı, dijital bağımlılıklar ailenin bugünkü sorunları arasında yerini almıştır. Kaygan bir zeminde ilerleyen talepler gençleri yeni maceralarla karşı karşıya bırakmaktadır. Şüphesiz bütün bunlar çocuk için yeni bir toplumsallaşma alanı olmak yanında yeni bir bilinçlenme düzeyini işaret etmektedir.

Türkiye’de baskın geleneksel ailenin bugün modern aileye evrilmesi sonucunda kadın ve erkek yanı sıra çocuğun rollerinde de önemli bir değişim ortaya çıkmıştır. Aile üyelerinin bağımsızlaşması, üyeler üzerinde daha sınırlı bir denetim, çocukların aile dışı bakımının ve yetiştirilmesinin yaygınlaşması, yaşlıların aileden daha fazla kopması, mekan kavramının daha görece hale gelmesi, tek ebeveynli yaşamın yaygınlaşması, ailenin tüketici bir vasıf kazanması, kitle iletişimin aile ilişkilerini koparması, evlilik dışı çocukların yükseliş göstermesi, yabancı evlilikler, ailenin sadece içinde ikamet edilen bir birime düşürülerek işlevlerinden soyutlanması bahse konu değişimin ortaya çıkardığı bazı etkilerdir.⁹ Bu süreçte aile-din ilişkileri konusunda yaşanan en önemli gelişme ise ailenin geleneksel formundaki güçlü dini birlik karakterinin sözü edilen sebeplerden dolayı büyük ölçüde sarsılmasıdır. Çekirdek aile içinde gelişen yeni insan ve toplum anlayışları tabii dini grup bağının sınırlarını daraltmış, ailenin bu konudaki otoritesi devlet ve öteki sivil toplum kuruluşlarının etkisine girmiştir.¹⁰ Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında Okul-Kur’an Kursu İşbirliğine Dayalı Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesi Protokolü, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 4-6 yaş grubu çocuklar ve gençlere yönelik yaygın din eğitimi, Gençliğe Değer Projesi, ortaokul, lise, üniversite ve çalışan gençleri de içine alan Gençlik Çalışma Planı çocuklar ve gençler için yeni bir dini toplumsallaşma alanı anlamına gelmektedir. Aynı şekilde dini grupların okul öncesi kreş faaliyetleri de çocuklar için bu kapsamda yeni bir toplumsallaşma çevresine işaret etmektedir. Böylece dini toplumsallaşmanın psiko-sosyal zemini belirli ölçüde ikincil grup

⁸ Dönmezer, *Toplumbilim*, 202-206.

⁹ Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş* (Ankara: Feryal Matbaası, 1995), 133-135.

¹⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, 242-243.

ilişkilerinin hakim olduğu alanlara kaymıştır. Modernleşme ile birlikte iletişim kurumu, boş zamanlar kurumu ve sivil toplum aile karşısına daha güçlü çıkarak onun dini alandaki toplumsallaştırıcı rollerinden bir kısmını almış gözükmemektedir.

2. Ailenin Yeni Dini Toplumsallaşma Çevresi Bağlamında Gençlik Sorununa Sosyolojik Bir Yaklaşım

Modernleşme ile birlikte ailenin genel kurumsal yapısında olduğu gibi -bir değişim ve süreklilik ilişkisi içinde- dini toplumsallaşma alanıyla ilgili de hem bilinç düzeyleri hem de bu bilinç düzeyiyle diyalektik ilişki içinde yol alan yeni sosyal realiteler ortaya çıkmıştır. Özellikle geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren kırdan kente doğru yaşanan demografik hareketlilik, sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlar, kitle iletişimi, artan tüketim ihtiyacı yanı sıra ailenin yapısal dönüşümü bağlamında kendisini gösteren gelişmeler onun geleneksel dini örgütlenmesindeki dini toplumsallaş(tır)ma örüntülerinde yeni bir kültürel ortam ve ekoloji inşa etmiştir.

Sosyal ve kültürel ortamın değişmesi aile özelinden çocuğun sosyo-ekonomik, kültürel ve dini değeri konusunda da bir değişme anlamına gelmektedir. Gerçi bu değer anne babaların coğrafi, kültürel, ekonomik, sınıfsal çevresinin etkisi altında şekillenmiştir. Onların çocuklar hakkında sahip oldukları dini değer de bu makro bağlamla irtibatlıdır. Bu değerler modernleşmeyle birlikte örneğin orta sınıf kentli kategorilerle kırsal ve düşük gelirli aile çevreleri arasında daha belirgin farklılaşmalar ortaya çıkarmaya başlamıştır.¹¹ Ancak mesele tek taraflı bir şekilde sadece bağlam ve çocuğun/gencin dini değeri ile anlaşılamaz. Aynı şekilde değişmekte olan aile yapısında üyelerin karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin durumu ve bu arada çocuğun/gencin bilişsel gelişimi, akademik yönelimi, sosyo-duygusal gelişimi, sosyal uyumu, ana-babayı algılayışı, ana-babanın çocuk eğitimine yönelik tutumu da son derece önemlidir. Görünen o ki modernleşme ile birlikte özellikle eğitilmiş ve kentli ailelere doğru gidildikçe söz konusu ilişkinin başka ara formlarla birlikte bir bağımsızlık ilişkisi üzerinde yeniden inşa edilmeye başladığıdır.¹²

Bugün dinin bireysel ve toplumsal bir gerçeklik olduğu konusunda çok daha fazla teorik ve pratik bir paydaşım vardır. Modern dönemde de ailenin, toplumun dini değerlerinin bir kesişim noktası olmaya devam ettiği ve bu değerleri sıcak ve samimi ilişkiler içinde genç üyelerine

¹¹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Kültürel Psikoloji* (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2007), 58-61.

¹² bk. Kağıtçıbaşı, *Kültürel Psikoloji*, 121-123, 201-208.

aktarma konusunda epistemolojik bir çevre olma özelliğini sürdürdüğünde kuşku yoktur. Çünkü şartlar ne olursa olsun aile; doğum, sünnet, nikah, ölüm gibi hayatın odak anlarında yapılan dini uygulamalar, günlük ibadetler, bunlarla ilgili pek çok dini-kültürel unsur, bunların yaslandığı inanç prensipleri ve bütün bunların inşa ettiği ahlaki tavır için tabii dini bir ünite olma vasfını hala sürdürmektedir. Fakat şu farkla ki bugün Türkiye’de aile en azından mekânsal olarak daha fazla şehirli ve popüler görünüşleri altında hayatın odak anlarıyla ilgili dinisosyal merasimlerdeki önceki güçlü merkezi rolünü belirli ölçüde yerel yönetimlerle paylaşmıştır. Aile daha önce köy, oba, mahalle, belde, kasaba ve hatta ilçe bağlamında bu türden dini organizasyonların mutlak hakimi iken günümüzde onun bu bağlamdaki rolü genellikle küçük ev ve salon organizasyonlarıyla sınırlanmıştır.

Öte yandan ailenin dini toplumsallaşma rolünü etkileyen başka bir unsur ise rasyonel eğitim sürecidir. Çocuğun henüz birincil ilişkilere daha fazla ihtiyaç duyduğu bir zamanda kreş ve okul öncesi eğitimle aileden kopmaya başlaması çocuğun ailedeki dini toplumsallaşma zamanını daraltan bir etkiye sahiptir. Aynı şekilde bugün çalışan ebeveynlerin koşullarının ortaya çıkardığı bir ihtiyaç olarak yaygınlaşan kreş ve okul öncesi eğitim hizmetleri yeni şartlarda sadece ailenin bu konudaki rolünde bir değişim meydana getirmemiş; aynı zamanda bu resmi ve gayri resmi oluşumlar ve diğer duygusal-dayanışma grupları çocuklar için paralel bir aile statüsü kazanmışlardır. Geniş aile ilişkilerindeki değişim, ekonomik sorunlar, kültürel gelişmeler, kitle iletişimi, sanal dünyalar, kadının toplumsal katılımı, kırsal alanlara kadar genişleyen parçalanmış aileler hiç şüphe yok ki çocuğun dini toplumsallaşmasında yeni bir *bilinçlenme* düzeyi ve yeni bir epistemolojik ortam yaratmıştır. Şurası çok açık ki ailenin dini toplumsallaşma sürecinde karşı karşıya kaldığı değişim ve dönüşüm çocuğun/gencin dini inşasının bir kimlik ve anlam krizi karşısında, gittikçe bu paralel ve sivil yapılara daha fazla açık hale gelmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla doğal aile ilişkilerinin paralel ve duygulu aile ilişkilerine nakledildiği bu ortam geleneğin gözden düşürüldüğü, özden daha çok imajı, yaşamaktan daha fazla tüketimi, kimlikleri, farklılık ve çoğulculuğu önceleyen yeni dinseliliklerin de epistemolojik üssü olmuştur.

Din birey için dünyayı anlamlı ve elverişli hale getiren en önemli mekanizmadır. Aile ise yukarıda işaret edildiği gibi toplumun dini değerlerinin öz olarak içinde serpildiği bir kurumdur. Modernitenin gelenek karşısında yaydığı yeni değerler bağlamında bireyler ihtiyaçları ve ortak değerleri bakımından açık bir tehditle yüz yüze gelmişlerdir. Bireyler ge-

leneğin inşa ettiği nesnel gerçeklikleri kendi bilinçlerinde yeniden özümseme konusunda çelişkide kalmışlardır. Böylece onlar yalnızlaşmış ve yabancılaşma ile karşı karşıya gelmiş bireyler olarak birincisi yeni *kabileler* arama, ikincisi *farklı* olmaya yönelerek bir tür öz saygı ve statü edinme talepleri içinde olmuşlardır.¹³ Bu durumun daha küçük bir yansıması, henüz dünyayı tanımadan şu ya da bu şekilde aile dışı etkilere çoktan açık hale gelmiş ve bundan dolayı da açıkça bir anlam krizine düşmüş çocuk ve gençlerde daha travmatik bir şekilde kendisini göstermiştir. Olayı tek bir nedene bağlamak mümkün değilse de yaşanan krizde dini toplumsallaşma sahasının aile ortamından rasyonel, şahsi ve rekabetçi bir anlam setine doğru evrilmesinin önemli bir etkisi vardır. Bu manzara sadece kentsel aile ortamı ile sınırlı gözükmemektedir. Yanı sıra modernleşmenin eskiye oranla daha fazla etkilerinin ulaştığı kırsal çevrede de ailenin merkezi konumunu yitirmesine ve topluluk değerlerinin¹⁴ altüst oluşuna bağlı olarak benzer sorunları görmek her zaman mümkündür.

Sorun tek başına ailenin geleneksel dini toplumsallaşma ortamını başka kurumlarla paylaşması ve bu bağlamda birtakım düzensizliklerin ortaya çıkması değildir. Kanaatimizce daha önemlisi gençlerde *kutsal* ve *kutsallaşmanın*¹⁵ ahlaki bileşenlerinin baştan aşağıya değişmeye başlamış görüntüsüdür. Gençlerin dini kurumla bağlarının gevşemesine ve bu çerçevede dünyaya karşı tavır alışlarında bir değişmeye koşut olarak dini bir özelleşmeye (dini privatizm) yöneldikleri ifade edilebilir. Bu durum sekülerizasyonla onlarda dinin yeni liberalizm, yeni değerler ve sosyaliteler kıskacında siyasi, sosyal, kültürel ve estetik bir metalaşmayla yeniden inşa edilmesini gündeme getirmiştir. Artık gençler bu noktada gündelik hayatta dinin başka mekânlara akmasında kurucu bir özne olarak rol almaya yönelmiş gibidirler. Bu noktada daha çaresiz aile görüntüleri yanında örgütlü din, siyaset kurumu ve onun programı çerçevesinde eğitim kurumunun basılı ve görsel yayınlarla dini-tarihi semboller, referanslar üzerinden bir bütünsellik duygusu yaratarak yeni kutsallıklar ekseninde durumu kontrol altına alma çabası içine girdikleri görülmektedir. Ancak bu kurumsal tepkiler gençler özelinden *yeniden İslamileşme* olarak isimlendirilebilecek yeni bilinç düzeylerini anlamak yerine neredeyse tamamen bütün metodo-

¹³ Ali Yaşar Sarıbay, *Siyaset Demokrasi ve Kimlik* (Bursa: Asa Kitabevi, 1998), 60.

¹⁴ *Topluluk ve toplum* değerleri hakkında bir değerlendirme için bk. Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Attila Kitabevi, 1996), 63-81.

¹⁵ *Kutsal ve kutsallaşmanın toplumsal inşası* hakkında bk. Şaban Erdiç, "Bir İnşa Süreci Olarak Fenomenolojik Perspektifte Kutsal ve Kutsallaşma -Ziyaret Fenomeni Örneği-", *Milli Folklor* 114 (2017), 39-51.

lojik, kuramsal zaafları içinde kendi dini ve toplumsal beklentilerini değişime dayatmak şeklinde görüntüler vermiştir.

Gençlerin dini toplumsallaşmaları çevresinde ortaya çıkan bu birikim yine bu süreçte onların dinî zihniyet dünyalarının sonraki durakları bağlamında bazı ipuçlarını çoktan ortaya çıkarmıştır. Bunun en kapsayıcı olanı, farklı tekil görüntülerine rağmen dışardan ve içeriği onlar tarafından henüz bilinmeyen; fakat toplumsal gerçeklikte bir karşılığa sahip dini ideolojik ayrışmalar üzerinden bir kimliğe ulaşma ve kendisini tanımlama arayışıdır. Bunun tezahürleri demokratik toplumla çoğulculuk arasındaki paradokslarda bir karşılığa sahiptir. Bu çelişkilerden biri, herkesin kendi farklılığından doğan hakları diğerlerinin haklarından üstte tutmasıdır. İkincisi bunun bir adım ötesinde farklılığın bir ayrıcalık talebine dönüştürülmesidir. Üçüncüsü ise eşitliğin insani ve hukuki değer olarak dışlanma tehlikesidir.¹⁶

Modernleşme sürecinde ailenin dini toplumsallaşma alanı olma merkezi statüsünden gittikçe artan bir şekilde *çevre* ve bahsedilen diğer resmi ajanlar lehine çekilmesi, geline nokta gençler için dini farklılığı dinsel bir dışlayıcılık ve tahakküme çevirme ya da buna tepkiyi de içinde barındıran bir dini ilgisizliğe zemin hazırlama konusunda uygun alan açmıştır. Çünkü gelenekte sırf *topluluk* değerleri açısından ortak koruma kalkını olan din yeni dönemde -daha çok- çıkar gruplarının tüketim unsuruna dönüşmüş ve bu yeni kutsallık alanları çocuğun ilk toplumsallaşma çevresindeki genel inşa ile sadece duygusal anlamda değil; bilişsel ve oturduğu epistemolojik zemin bakımından da bir çatışma yaratmıştır. Genç aile üyeleri yeni dönemde kültürün bütün denetimci karakterine rağmen birey olduklarının farkına vararak bu tutumlarını dini kurumu da içine alacak şekilde genişletmişler ya da kaos karşısında hazır dini formülasyonlara daha fazla bel bağlamışlardır. Bu fiili durum bugün merkez-çevre rekabeti, yapay topluluklar, dayanışma grupları ve siyasi polarizasyonlar üzerinden sürekli muhkemleşmektedir. Nitekim bugünlerde özellikle gençler üzerinden bir tartışma ortamı yaratan deizm, ateizm gibi felsefi-dini tavır alışlar yanı sıra sekülerleşme, fundamentalizm, feminizm, yolu geleneksel din kurumunun esastan sorgulanmasına çıkan yeni dini hareketler bir taraftan modernleşmeye karşı değişik türden verilen tepkiler olarak anlaşılabileceği gibi daha mikro düzeyde kayganlaşan dini zeminle doğrudan ilişkili gözükmektedir.

Birey sosyal ve kültürel normları bir toplumsallaşma çerçevesinde

¹⁶ Sarıbay, *Siyaset Demokrasi ve Kimlik*, 64.

zevk verici, faydalı, bireyin kendisinin ve diğerlerinin onamını çeken bir şey olduğu için kabul eder.¹⁷ Dolayısıyla çocuklar ve gençler için dini toplumsallaşmanın söz konusu bu psiko-sosyal şartların nesnesinin aileden, daha yapay alanlara kayarak bir değişimle karşı karşıya kaldığını ifade etmek gerekir. Bu çerçevede artık çocuklar ve gençler aile dışı motivasyon alanlarından hareketle dini olanın *faydalı* ya da *değerli* olduğunun kararını vermeye daha açık hale gelmiş olmaktadır.

Sonuç

Modernleşme sürecinde ailenin dini toplumsallaşma şartları önemli ölçüde bir değişimle karşı karşıya kalmıştır. Aile gelenekte, içinde barındırdığı geniş üyeler ve esasen ondan daha geniş bir aile görüntüsü ortaya çıkaran topluluk ilişkileri içinde genç üyelerine dini değerleri aktarma konusunda yetkin bir konum işgal etmişti. Ancak aileyi ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda daha savunmasız bırakan modernleşme süreci, dini toplumsallaşma konusunda gittikçe ailenin etkisini daraltmıştır. Çeşitli faktörler altında aile bahse konu işlevi paralel bir aile olarak kendilerini sunan dayanışmacı gruplar, yardımcı topluluklar ya da örgütlü din, siyaset gibi ikincil gruplara bırakmak durumunda kalmıştır. Ancak buradaki epistemoloji gelenekle tam bir paradoks içinde bütüncül olmak yerine tekil, kuşatıcı olmak yerine rekabetçi başka bir açıdan da ailenin dinsel denetim mekanizmasını zayıflatan bir ortam inşa etmiştir.

Ailenin dini değerleri genç kuşaklara aktarma bakımından tabii olarak geri dönüşü olmayan bir yola girdiği kabul edilmelidir. Ancak gençler açısından dini toplumsallaşmanın yeni epistemolojik alanının dini metalaştırdığı, yerine göre ona karşı bir ilgisizlik uyandırdığı, modernleşme ile gelen bireyselleşme, yabancılaşma, kimlik sorunu ve öteki zaaf alanları üzerinde yapay kutsallaşma süreçleri inşa ettiği ifade edilmelidir.

Z ve alfa kuşağı tanımlaması artık yeni bir genç dünyası ile karşı karşıya olunduğunun ortak bir kabulüdür. Bu sebeple onların gelecekte farklı bir anlam dünyası üzerinde toplum kurgusu üzerinde oldukları bir gerçektir. Fakat bundan kaynaklı tabii sosyalizasyon sorunlarının farklı bir anlam setini tanımlayan geleneksel yaklaşımlar veya genelleştirmeler, genel yasalar üzerinden anlaşılması ve açıklanması imkânsızdır. Bu çabaların sorunu çözmek şöyle dursun gittikçe akan toplum gerçekliğinde onu speküle etmekten öte bir anlamı yoktur. Dolayısıyla aile, modernleşme ve yeni kuşaklar arasındaki verili şartların kendi olgusalılığı ve biricikliği üzerinden anlaşılmasına ihtiyaç duyul-

¹⁷ Dönmezer, *Toplumbilim*, 130.

maktadır. Toplum ve birey arasında diyalektik bir ilişki vardır. Birey anlam arayışı içinde toplumun ortaklaşa nesnelleştirdiği ve bireye dıştan baskı yapan gerçekliklere göre emniyetli bir dünya inşa etmek ister. Sürekli değişen bu gerçeklik aleminde karşılaşmış olduğu bütün kaotik durumları yeniden bir düzene ulaştırmak için çetin bir mücadele ve yeniden sosyalizasyon süreci ile karşı karşıyadır. Hal böyle olunca no-motetik bir bakış açısı yerine soruna olgusal gerçekliği merkezine alan idiografik yaklaşımlardan bakmaya ihtiyaç vardır.

Değişim toplumun bir gerçeğidir. Toplumlar için yeni olanla ilişkisi her zaman sosyalizasyon sorunları ve kaçınılmaz bir şekilde düzeni korumak, kaostan uzak durmak anlamında bir gerginlik yaratmıştır. Modernleşmeye karşı Türk toplumunun verdiği çok yönlü tepki en azından üç asırlık bir geçmişe sahiptir. Bu olguyu şartlar ne olursa olsun şeytanlaştırma, gerçeklikle ilgisi olmayan sübjektif bir yaklaşımdır. Bu sebeple değişime; toplumsal anlamda içe kapanmak, dini anlamda konformizme yönelmek yerine dinden siyasete, hukuktan iktisada bütün toplumsal kurumlar üzerinden gerçekçi, olgu ile ilişkili bir karşılık vermek zorunluluğu vardır. Aile, kamu otoritesi dahil sivil toplumun rekabet alanı olmaktan çıkmalıdır. Bu, fonksiyonlarını daha fazla yerine getirme olanaklarına sahip bir aile kurumu, geleneğin ahlaki temelleri üzerinde ve yeni toplum koşulları karşısında üretken ve dinamik bir din kurumu, daha özgürlükçü kişilik sistemleri etrafında epistemolojik bir toplumsal alan açma anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Berger, Peter L. "Dini Kurumlar". çev. Adil Çiftçi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 425-465.
- Berger, Peter Ludwig vd. *The Homeless Mind*. Middlesex: Pelican Books, 1974.
- Berger, Peter Ludwig. *The Social Reality of Religion*. Middlesex: Penguin Books, 1973.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. haz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2004.
- Dönmezer, Sulhi *Toplumbilim*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 11. Basım, 1994.
- Erdiç, Şaban. "Bir İnşa Süreci Olarak Fenomenolojik Perspektifte Kutsal ve Kutsallaşma -Ziyaret Fenomeni Örneği-". *Milli Folklor* 114 (2017), 39-51.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Attila Kitabevi, 3. Basım, 1996.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 3. Basım, 2007.
- Sarıbay, Ali Yaşar. *Siyaset Demokrasi ve Kimlik*. Bursa: Asa Kitabevi, 1998.
- Tezcan, Mahmut. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Feryal Matbaası, 4. Basım, 1995.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.